



VÁGY, CENZÚRA,

A szimbólum-funkció magyarázatához

SZIMBÓLUM

Ignotus és Freud kapcsolatának, egyebek közt, van egy elméletileg roppant izgalmas epizódja. Ignotus, valószínűleg előszóban, személyes találkozássukkor, tanulmányt kért Freudtól. De nem akármilyet, hanem konkrétan a szimbólum, a szimbolika kérdéséről. Freud 1917. április 6-án írásban válaszolt, kitért a feladat elől, majd – érdekes mód – a következőket írta: „meg kell mondanom, hogy éppen a szimbolikáról szóló munkát, melyet Ön javasolt nekem, nem tudnám megcsinálni. Azt is belenyugvással észleltem, hogy Önnek erről a tárgyról tulajdonképpen több és jobb gondolata van, mint nekem, úgyhogy könnyen visszafordíthatnám a fegyvert, és én kérhetném Önt, hogy ajándékozzon meg engem az Imago számára egy ilyen munkával.” (Vezér 1983: 23–24.) Meglepő fordulat, amelyen érdemes eltöprengeni. Mi ez? A kérdés előli kitérés elegáns formája? Nem valószínű. Kitérni konvencionálisabban, minden önkritika nélkül is lehetett volna, például el lehetett volna intézni a kérést azzal, hogy sok a dolga, nem ér rá ilyesmivel bíbelődni, stb. De itt nem ez történt. Freud itt két dolgot mond ki: (1) ő nem tudná megcsinálni, (2) Ignotusnak viszont erre jobb sanszai vannak. Hogy Freud miért nem boldogulna e témával, egyelőre hagyjuk megválaszolatlanul, csak annyit szögezzünk le itt is, semmiképpen nem a bécsi mester intellektuális kapacitása hiányzott hozzá. S hogy miért fordította vissza Ignotusra a feladatot, az sem pusztán Ignotus (egyéb-

ként kétségtelen) okosságának szólt. Ignotus – s Freud alighanem ezt vette észre éles szemmel – mint költő, de mint habitusalakító cikk- és tárcaíró is voltaképpen a mindennapi szimbólumalkotás gyakorlatában mozgott. Szimbólumokat termelt. (Föltehetően kérése is azzal függött össze, hogy ezt a gyakorlatát akarta jobban megérteni.)

A kérdéskör jelentőségét az adja, hogy itt nem pusztán egy irodalmi jelenségről, az irodalmi szimbolizmusról van szó, hanem sokkal általánosabb, mondhatnánk egyetemesebb s mindennapibb fejleményről. Az ember szimbólumalkotó lény. A kérdés merituma pedig, paradox módon, éppen az, miért van szükség szimbólumokra, miért nem lehet őket kihagyni a világ értelmezési és leírási folyamatából?

A freudi mélylélektannak, az úgynevezett pszichoanalízisnek van erre magyarázata, de viszonya a kérdéshez felemás. Ezt – a választ is, a válasz felemasságát is – jól szemlélteti a mélylélektan és az etnológia egyesítésével operáló Róheim Géza egyik gondolatmenete. 1926-ban, *Psyche és társadalom* című tanulmányában, amely, némi helyesírási „korszerűsítéssel” 1984-ben kötetben is megjelent, van egy tárgyunkhoz tartozó fontos gondolatmenet. „[A] pszichének vannak látens, azaz megnyilvánulásukban gátolt elemei. Ezek a látens, azaz, ha a pszichoanalitikus műszót használjuk, tudattalan elemek mindig olyanok, amelyek valahogyan ellentétben állnak az én fejlettebb, uralko-

dó rétegeivel. Ezekből a rétegekből indul ki tehát valami ellenhatás, amely *a tudattalan képzetek tudatossá válását megakadályozza.*” (Róheim 1984: 326–327.) Ezt a speciális mélylélektani tézist Róheim összekapcsolja bizonyos szociokulturális fejleményekkel, s egy kontextusban jeleníti meg a kettőt: „Az államnak van egy szerve, a cenzúra, amely arra szolgál, hogy az állam, vagy, ami egyre megy, az uralkodó hatalmi csoportok érzelmeivel, érdekeivel ellentétes tendenciák nyilvánossá válását megakadályozza, elfojtsa. Ezek a tendenciák azért nem szűnnek meg: csak ara kényszerülnek, hogy más megnyilvánulási módokat válasszanak, amelyekkel a cenzúra éberségét és a cenzúra mögött álló tényezők ellenhatását kijátszhatják. Ilyképpen azután a társadalmi élet jelenségeinek nagy része *egymással ellentétes erők működésének eredője*, és ugyanez áll a pszichére is.” (Róheim 1984: 327.) A gondolatmenet itt tesz egy félfordulatot, s visszavált a pszichére: „Ma már tudjuk, hogy bennünk is van egy ilyen cenzúra, amely az énnel, a tudattal ellentétes tendenciák megnyilvánulását az elfojtás révén megakadályozza, és hogy ezek az elfojtott, azaz tudattalanná vált tendenciák azután *szimbólumoknak nevezett pótképződmények* révén *módosított formákban* nyilvánulnak meg. Ezeknek a szimbólumoknak a köre igen tág, úgyhogy bátran mondhatjuk, hogy *a tudatban levő jelenségek kivétel nélkül ilyen, egymással ellentétes erők működésének kifejezői.*” (Róheim 1984: 327–328.)

A társadalmi/politikai cenzúra és a lelki cenzúra ilyen funkcionális azonosítása kézenfekvő, ugyanakkor mégis roppant fontos azonosítás. Sok minden magyarázatának gyökerei ide nyúlnak vissza. Róheim azonban nem lett volna pszichoanalitikus, ha, híven Freud álláspontjához, mindebből (1) nem a lelki cenzúra működése, s az ebből fakadó lelki problémák („betegségek”) léte érdekelt volna, s (2) etnológusként e jelenségeknek ne az úgynevezett „primitív” népek körében való megnyilvánulásaira figyelt volna. Azaz nem a hétköznapi, közönséges szimbólumalkotás érdekelt, amely – pszichoanalitikus szemszögből – problémátlan, s így „érdektelen”. Freud Ignótus kérése előli kitérésének is itt van, itt lehet a magyarázata: őt a lelki elfojtás orvosi szempontból „beteg” következményei érdekelték, s bár érzékelte az általános szimbólum-elmélet gondolkodástörténeti jelentőségét, annak kidolgozását nem tekintette saját feladatának.

Ignótust azonban éppen ez az általános elmélet izgatta. Számára a mélylélektan, anélkül, hogy tagadta volna annak terapeutikus szerepét, alapvetően és döntően: antropológia volt. Emberleíró és -megértő elv. Ahogy 1914-ben egyik cikkében nagyon érzékeltesen meg is fogalmazta: „Az ember egy csomó *szeretnék*, a világ egy csomó *nem szabad* (vagy, ami egyre megy, *nem lehet*) s az élet e két szó közt való állandó kiegyenlítődé. A *nem szabad*-ok állandóan legyű-

rik a *szeretnék*-eket -- a tudattalanba gyűrik, ott is tartják s egészséges embernél ez állandóan baj és zavar nélkül megy végbe. De vannak, akik e le- és begyűrt *nem szabad*-okat nem tudják jól megemészteni. Kóvályognak bennük s ezerféle álruhában, melyeket a test s a lélek azért termel számukra, hogy meg ne ismeressenek a tudatnak, melynek számára elviselhetetlenek: állandóan s újra meg újra felütik fejüket – mintegy hazajáró lelkei a léleknek, melyek nem tudnak megpihenni, míg rájuk nem ismertek s nekikön nem neveztek őket.” (Ignótus 1914: 2.) Igazában azonban, s ezt ismétljük meg, őt a mélylélektan mint metaelmélet, mint általános magyarázóelv érdekelt: „Hogy az egyes emberben mint él benne minden hajdani ember s hogy az emberiség mint álmodik ugyanolyan *szimbólumokban*, mint az egyes ember [...], – hogy a művészet mennyire vágyteljesítő éberálmom [...], hogy az álomban mint teljesül, de játszik egyúttal bújósdit előttünk, amit szeretünk s e bújósdi mennyire öre és kezeze annak, hogy fel ne ébredjünk és kialudjunk magunkat... az egyes és a társadalmi lélekismerésnek s lényeglátásnak olyan tengerzudulatát szabadítja rá adeptusaira a freudizmus zsilipemelése, hogy az a kis tábor ember, aki méltatta arra, hogy ne csak halljon róla, de meg is ismerkedjék vele, *szédül s fuldoklik az új átláthatóságok e beláthatatlanságártól.*” (Ignótus 1914: 3.)

Mind Róheim, mind Ignótus érveléséből kitetszik, hogy a szimbólum voltaképpen a kimondásra törekvő vágy, igény, érdek stb. és a cenzúra (a lelki és a társadalmi/politikai cenzúra) *küzdelmének* sajátos *kiegyenlítődése*, amelyben a cenzúra akadályozza és újrafogalmazásra kényszeríti a kimondásra törekvő késztetést. Azaz, egy sajátos áthelyeződés történik: a tudattalannól a tudatba, ám ez egy speciális transzformáció, Ignótus szavával: „bújósdi”. A tudattalan nem maradéktalanul, hanem csak részlegesen és kódolva kerül át a tudatba. S azért nevezhetjük szimbólumnak, mert valami ki nem mondható s ki nem mondott *helyett*, de azt „szimbolizálva” jelenik meg.

Itt azonban érdemes egy pillanatra megállni, s két fontos kérdéssel szembenézni. Az első kérdés az: csupán „lelki” kérdés-e az elfojtó hatalom, a cenzúra? S az egyéni viselkedés dimenziójába tartozik-e? Látszólag igen. A hatalmi tiltásnak való engedelmisség is egyéni beállítódást feltételez, a cenzúrához soha sem elegendő a cenzúrázó szándék, a cenzúrának az engedelmisség is része. Mégis, ha jobban belegondolunk, kiderül, pszichológusok és pedagógusok gyakori, mondhatnánk klasszikus naivitása, amikor azt vélelmezik, a cenzúra „megfelelő” hozzáállással kiiktatható, a probléma megoldható. Valójában mindez történetileg sokkal mélyebben determinált. Az a mód, ahogy az emberek termelnek, azok a viszonyok, amelyekbe eközben egymással kerülnek, meghatározzák, hogy a fontos javak

milyen körét és mennyiségét állítják elő, s a történeti szűkösség e talaján ezeket a javakat hogyan osztják el. Ez – a termelt javak köre, mennyisége és eloszlása -- pedig, gondoljunk csak az élelmiszerekhez való hozzáférésre, kemény korlátként magasodik föl minden ember előtt. Amiből ugyanis kevés van, abból nem jut mindenkinek, vagy nem a szükséges mértékben. S a „modern” gazdaság, mint termelési és elosztási rendszer ráadásul már maga is a szimbólum-funkció szerint alakul és igazolódik: termel, de nem azt, illetve nem csak azt, ami valóban szükséges lenne, hanem, a tőkeologikának megfelelően, azt, ami profitot eredményez, amihez tehát álgigényeket kell generálni. Így persze már a „bőség” termelése folyik, de rossz, deformáló eloszlásban, diszfunkciók sorával. A termelés egyszerre pazarlás és szemétermelés is, az erőforrások esztelen elhasználása – a lényeges pontokon pedig változatlan a szűkösség. Ez az egész pedig csak ‚cenzúrával’ tartható fön. A cenzúra persze ebben a komplex gyakorlatban már jóval összetettebb valami, mint a puszta tiltás. A közvetlen tiltás számtalan formája mellett a nyílt vagy/és rejtett erőszakalkalmazás bonyolult rendszere és hálózata is szükséges hozzá, – s egyre inkább a tudatos manipuláció mind szélesebb körben való alkalmazása, a szándékolt megtévesztés. Az egész folyamat eredménye pedig egy olyan, a szimpla tiltásként felfogott cenzúránál bonyolultabb, már belsővé tett önszabályozó rendszer, amely végső soron a termelési mód internalizálása ugyan, de hatását, cenzúrázó szerepét, felismerhetetlenné válva, az érintkezési viszonyok alakításával, a közvetítések bonyolult hálózatán keresztül látja el.

A tudattalan tudatosság alakulását gátoló és deformáló ‚cenzúra’ kiiktatása tehát végső soron, egy adott rendszerben megoldhatatlan. Egyes elemei – a hétköznapi értelemben is cenzúraként felfogott alapesetek, mint egyszerű formák – kicserélhetők, azaz ‚elfogadhatóbbakká’ tehetők (egyéni dimenzióban ezt végzi az analitikus terápia is!), de a lényeg, amely rendszeresen jelen, nem változtathatjuk meg. Egy-egy *cenzúra-rendszer* persze története adott pontján összeomolhat (ezek a nagy történeti korszakhatárok krízishelyzeteiben következnek be), de minden eddigi társadalom története azt tanúsítja, ezek is legfőleg csak cenzúracserék: a már nem hatékonyak helyébe újak, hatékonyabbak lépnek.

A másik kérdés, amellyel szembe kell néznünk: mindez pusztán pszichológiai probléma-e? S ha jól belegondolunk, megint ki kell lépnünk a hagyományos pszichoanalitikus kérdésfelvetésből. A tudattalan s transzformációja a tudatba ugyanis nem csupán lelki s érületi aktus. Az úgynevezett ‚hallgatóságos tudás’ elmélete, nem véletlenül, a *kognitív tudattalannal* számol, s megkülönböztetve az *implicit* és az *explicit* tudást, a tudattalanban is egyféle tudásformát lát. A tu-

dattalannak ez az implicit, nem verbalizált, de létező tudásként való felfogása, mint Szívós Mihály (2017) most megjelent, gazdag anyagú ‚felfedezés-történeti” munkája jól dokumentálja, nagyon régre nyúlik vissza, s a filozófia sokféle variációban tematizálta már. Magyarán, amit a freudiánus mélylélektan, a maga szempontjából jogosan, lelki, érzelmi problémaként kezel, valójában nemcsak az: van egy episztemológiai dimenziója is. S ha a szimbólum keletkezése érdekel bennünket, ezt a dimenziót nem hagyhatjuk figyelmen kívül.

Mindaz, amit a ‚hallgatóságos tudás’ elmélete (s elmélet-történeti előzményeinek sora) a maga egészében megjelenít, messzire s jórészt másfelé vezet, mint a szimbólum problémája. Sok részlete ebben az összefüggésben irreleváns. De sok részlete nagyon is fontos. Leibniznek a ‚kis észlelések” tana például rendkívül fontos. Az *Újabb vizsgálódások az emberi értelemről* előszavában Leibniz egyebek közt kimondja: „Egyébiránt ezer meg ezer jel van, amelyekből következtethetjük, hogy minden pillanatban végtelen mennyiségű percepció van bennünk, de tudatosság (appercepció) és reflexió nélkül: oly változások ezek magában a lélekben, melyeket nem veszünk észre, mivel ezek a benyomások vagy nagyon kicsinyek és nagyszámúak, vagy úgy összeolvadnak, hogy semmi egyéni megkülönböztethető vonás sincs bennük, de azért másokkal összekapcsolva nem szűnnek meg hatást gyakorolni és összességükben legalább zavarosan magokat észrevéttetni.” (Leibniz 1930: 26., idézi Szívós 2017: 128.) S Leibniz azt is kimondja: „Egyszóval az észrevehetetlen percepciók ép[p]oly nagy jelentőségűek, mint az atomok a fizikában.” (Leibniz 1930: 29., idézi Szívós 2017: 129.) Fontos momentum az is, hogy az emberi percepció (észlelés) a különböző érzékszerveken keresztül, azaz nagyon különböző módokon (látás, hallás stb.) történik, de az észlelések eredménye elraktározódik az emberben. Az úgynevezett ‚perceptív” tudattalan jelenségét Szívós (2017: 140.) joggal foglalja így össze: „Leonardo és Digby felfedezte, hogy a ‚kis észlelések’ nem válnak tudatossá. Leibniz pedig egyértelműen hangoztatta, hogy az észlelés e fajtája az ismeretek végtelen tárházát alkotják, és azt is sejtette, hogy ezt a maga egészében nem lehet megismerni. Ezért az egyéni múlt ott van az elmében, de mivel tudattalan észlelések formájában jutott be oda, egyenként és főleg azok egybekapcsolódottságának formájában nem ismerhető meg teljesen.” Fontos momentum az is, hogy az ‚érzéki benyomásokból keletkező tudás természete” az érzékelő érzékszervek különbségei szerint különbözik, de az emberi élet egységén belül magára az egészre vonatkozik. S az ‚egyes érzékszervek között nemcsak az érzékelés eltérő fiziológiai mechanizmusai vonnak határt”, hanem több minden más is. Fontos szerepe van e vonatkozásban egyebek közt a kifejezés talán leghatékonyabb médiumának,

a nyelvnek is. A kevéssé ismert, de már Freud által is hivatkozott Wilhelm Jerusalem *Die Urteilsfunktion* című művében (1895) egyebek közt már felismerte: „Ténylegesen folyamatosan tudattalan folyamatok hatásának vagyunk kitéve és lelki személyiségünk legfontosabb összetevőjét éppen ezek képezik.” Majd, konkrétan: „Az *élőbeszéd pillanatról pillanatra tudattalan fokozatokról árulkodik* [...]. Egyáltalán nem tudnánk mihez kezdeni a tudattalan nélkül” (idézi Szívós 2017: 166.).

Az is korán, már jóval Freud föllépése előtt fölmerült a filozófiában, hogy a tudatosnak, azaz a tudatnak a megképződésében a tudattalannak közvetlen szerepe van. Theodor Lipps *Die Grundtatsachen des Seelenlebens* (A lelki élet alaptényei) című művében már 1883-ban leírta: „miután az előbbieket szerint még a tudat különböző fokozatairól sem indokolt beszélünk, csak az a feltevés marad hátra, hogy számunkra tudattalan és lényegükben ismeretlen lelki gerjedelmek lopakodnak be a tudatos képzetek közé, olyan módon, hogy minden tudatos képzet belőlük alakul ki és benneük hal el”. Azaz, ahogy írta, „tudattalan lelki történetet tételezünk fel a tudatos alapjául. Ennek megfelelően a tulajdonságairól is csak annyit tudunk, amennyire a tudatra gyakorolt hatásával elárulja magát.” (Idézi Szívós 2017: 167.) Innen természetesen két irányba is el lehetett indulni: a freudi mélylélektan irányába és a hallgatólagos tudás elméletének irányába. Az „ismeretlen lelki gerjedelmekre” való utalás a pszichológiai, jelesül a mélylélektani interpretáció felé mutat, az ismeret (tudás) korlátozottságára való utalás pedig egy tudáselmélet felé.

A kérdés csak az: a szimbólum, mint olyan, lelki (érzelmi) fenomén-e, avagy ismeret, azaz tudás? Somásan fogalmazva azt lehet mondani, egy az egyben egyikkel sem feleltethető meg, de mindkettőhöz hozzátartozik. Érzelem is, tudás is, de speciális formában. S a lényeg éppen ebben a sajátosságában van.

Az eddig mondottakból, a szimbólum megértése szempontjából, több dolog is fontos. Mindenekelőtt, a tudattalan, amelynek hatalma nagy és maradéktalanul nem kontrollálható, tartalmilag nemcsak lelki viszonyulás („lelki gerjedelem”), hanem rejtőzködő – implicit – tudás is. Ez a tudás maradéktalanul nem alakítható át explicit tudássá, de valamiképpen fölszínre törekszik és jelt ad magáról. Voltaképpen ez a jelalkotó folyamat a szimbólum. Mindkét alapesetben. Azaz, mint *szimptóma*, mint valamely lelki zavar – csak értelmezéssel föltárható – jele, s mint a tudattalan és a tudatos közötti, „normális”, *szimbólumot* alkotó viszony. Előbbi a pszichoanalízis, vagy tágabban a lelki orvoslás érdekkörébe tartozik, utóbbi pedig a legtágabb értelemben vett kultúra, egyénileg és történetileg determinált fejleménye. Előbbi az utóbbinak speciális – azaz negatív, extrém – variációja, az

utóbbi viszont általánosan (s nemcsak a művészetekben!) érvényesülő transzformációs folyamat. Sejtlem és tudás speciális összjátéka, úton az implicit tudástól az explicit tudás felé, de történetileg gátolva a maradéktalan explicitté válásban. (A gátló, elfojtásra törekvő erők mind az egyen élettörténetében, mind a közösségekben jelen vannak: az elfojtás mögött, itt is, ott is nagy érdekek állnak. Az élet szerveződése szempontjából funkciójuk van.)

A művészek, például a költők, mint a művészetpszichológus Lev Vigotszkij okkal s joggal hangsúlyozta, a maguk számára sokszor „láthatóvá teszik” saját tudattalanjukat. (Innen érthető meg József Attilának az a megjegyzése, hogy a pszichoanalitikus technika ismerete, az önmagára figyelés nélkül bizonyos versei voltaképpen nem születhettek volna meg.) S vannak költők, mint a magyar irodalomban például Ady, aki – mint Pór Péter (2013) egy egész könyvvel szépen demonstrálta – szinte programosan törekedett saját impulzusai szimbólumokba mentésére. Olykor – olvasói szempontból – sikertelenül, olykor, s nem ritkán, igen eredményesen, nagy hatástörténeti karriert produkálva. De a szimbólumalkotás, s ezt hangsúlyozni kell, nem csak a magas művészet privilégiuma, a hétköznapi élet is rendre produkálja – a bölcsebb, idős parasztemberekől a jobb tollú újságírókon át a spindoktorokig, a „kommunikációt” megtervező „kampánygurukig”. (Utóbbiak persze tudatos rosszhi-szeműséggel, a felismert/megalkotott szimbólumok manipulatív hasznosítására törekedve. Tehetségük tehát: tehetség, de mérgezett s mérgező tehetség.) S ami nagyon fontos momentum e téren: a szimbólumalkotás igen gyakran hosszan elnyúló kollektív szociokulturális folyamat, a „kollektív tudattalan” történetileg lehetséges, történetileg behatárolt felszínre emelkedése. Ilyenkor a kollektív – tudattalan – tapasztalat az elfojtó hatalmakkal vívott küzdelemből, a tapasztalatot kifejező s ugyanakkor el is rejtő szimbólum formájában jelenik meg, s lép be a történeti folyamatba. De már nem rendezetlen, amorf alakban, hanem – például – a nyelv szelektáló és rendező médiumán keresztül, már verbalizáltan, a tudatosság bizonyos fokán. Az implicit tudás a szimbólumban azonban még nem explicit tudás, még csak úton van afelé, de hordozó energiája nem kisebb erő, mint az a „lelki gerjedelem”, amely születésekor összekapcsolódott a tudattalan tapasztalattal, sőt – nem kis részben – annak kiváltója volt. Azaz, a szimbólum, az explicit tudással ellentétben, nem „tisztá”, steril ismeret, hanem érzelmileg is determinált tapasztalatkifejeződés. Amikor egy szimbólum steril ismeretvé válik, az már kiürülésének jele. A szimbólum halála. Mert a szimbólum, paradox módon, történeti erejét ismeret voltának részlegességéből (sejtlemszerűségéből) és a küzdelem nyomait őrző érzelmi lendületéből nyeri. A sejtlemszerűség ugyanis, amely

nyitott és mozgósító, nagyobb úr, mint a bizonyosság, amely mindig egyben valami befejezettséget, lezártságot képvisel, s amelyet „csak” alkalmazni lehet. Ám ismeret és szimbólum egymáshoz viszonyított arányáról azt kell mondanunk: a szimbólumok óceánjában itt-ott néhány, összességében sem túl sok ismeretszi- get is jelen van. Az, amit hétköznapi értelemben ismeretként kezelünk, az esetek igen nagy százalékában nem több, mint szimbólum: egyénileg és történetileg kódolt tapasztalat kifejeződés.

Ignotus, jó érzéssel s figyelemre méltó módon magát a nyelvet is a tudattalan tapasztalatok kifejeződéseként, s egyben, további tudattalan tapasztalatok fölszínre hozó médiumaként fogta föl. Ilyen szempontból igen tanulságos, amit Ady költészetéről mond. Már első, *Ady Endre verselése* című, 1906-ban született cikkében fontos distinkciót tett: „nemzeti tánc, nemzeti zene, nemzeti versmérték, mondatbeosztás, hangsúly és gondolatmenet egy összefüggő rendszer és szervezet minden népnél” (Ignotus 1969: 214.) Ady verselésének jelentőségét abban látta, hogy „ha tovább halad a maga nyomán”, „talán beheged a szkizma, mely a XVIII. század végén éppoly sebet ejtett a magyar verselésen, mint a boldogtalan nyelvújítás a magyar nyelven” (Ignotus 1969: 213.) A szkizma, szerinte abból adódott, hogy a magyar verselésre „idegen gondolatmenetről nyüzött bőrt húztak”, a nyugati versmértéket. Ez a tézis a ‚világpolgár’ Ignotust csak felületesen ismerők számára meglepő lehet, de Ignotus még véletlenül sem volt xenofób. Amit a nyugati verselés és próza ritmusáról mond, egyértelművé teszi ezt: a nyugati ritmus ugyanis az „ama nyelven beszélők gondolkodásának módját és tagozódását tükrözi vissza”, s az ott *így* adekvát megoldás. Ám amikor a „magyar költők elkezdtek görögösen vagy németesen verselni [...] megzilálták, ami nélkül a vers nem vers: *a belső s a külső forma* harmóniáját”, s az átvétellel erőszakot tettek rajta. (Ignotus 1969: 213.) Ez a belső forma a nyelvben felhalmozódó tudattalan tapasztalat, a sajátos kollektív percepció eredménye, s szerinte enélkül a mélystruktúra nélkül nincs hiteles önkifejezés. Ady verselését éppen azért üdvözölte, mert szerinte a magyar ritmus és a jambus összekapcsolásával Ady tett egy döntő lépést a verselési törés reparálása irányába. Ady „nyugati sorai egyben hangsúlyos sorok, melyeknek szakaszai és hullámzásai egybeesnek a mondat tagozódásával, a szók hangsúlyának elhelyezkedésével [...]. Innen az Ady verseinek erős és diadalmas magyar zamata.” (Ignotus 1969: 214.) Azaz, szempontunkból: hiteles önkifejezés, önmaga tudattalanjának adekvát kifejezése a nyelv és a verselés médiumában. 1908-ban, a *Vér és arany*ról írva, Ignotus még tovább lépett, s Ady nyelvének értelmezésén keresztül, Adyt mint a kollektív tudattalanban felhalmozódó tapasztalatok felszínre hozóját írta le. „Ez az ember”, mond-

ja róla, „csupa érzékiség s csupa értelmesség, ami csak úgy lehetséges, hogy az érzékei értelmesek vagy érzékei át értelmes, vagy az egész ember egy szimatoló és szimataiban kéjelgő intellektus, aki a részegséget és a gondolatot úgy sorolja fel egymás mellett, mint az egyfajtájú dolgokat szokás.” (Ignotus 1908: 1.) Ez a jellemzés, azt mondhatnánk, a Leibniz-féle „kis észlelések” felszínre hozójaként mutatja be Adyt. „Ady Endre úgy tud magyarul (nem tudom, tudatosan-e), hogy senki jobban. Úgy versel magyarul, vagyis úgy lesi ki, teljes tudatossággal, a magyar mondatnak legbelsőbb lelkét, hogy senki különben. Olyan vidékekről, melyeken nálunk eddig csak Bródy Sándor járt, a legkülönösebb, legátfinomultabb, *a gondolat s az érzés, a józanság s a mámor, a tapasztalat s az elgondolás* mesgyéjéről tépett virágokkal fűzi körül homlokát, s ezt az ő különös fejét, koszorústól együtt, makacsul egyéni művészettel, az értelmet egy szűkszavú célzásnak vagy egy rímnek vagy sorismétlésnek lendületére bízva, az *ézés számára pedig szemet, fület, orrot, olvasmánybeli emlékeket, úti visszagondolásokat, minden érzéket s az elme minden adalékát felverve szavalja, bújja, vájja bele az ember lelkébe.*” (Ignotus 1908: 2.) A tudattalan percepció felszínre hozásának, tudatba emelésének szinte paradigmátikus leírása ez, egyszerre jellemelve Ady költői teljesítményét, és Ignotus felismerő, megértő érzékenységét, sőt éleslátását.

S hogy itt a bennünket is foglalkoztató szimbólum mibenlétének kérdése volt a tét, mi sem mutatja jobban, minthogy Ignotus híres-hírhedt paradoxonjainak egyike, irodalmi szempontból talán a legnevezetesebbike e cikkében fogalmazódott meg. Idézte a nevezetes Ady-vers egy, az egész verset önmagában is reprezentáló strófáját: „Bolond hangszer: sír, nyérít és bűg. Fusson, akinek nincs bora, Ez a fekete zongora. Vak mestere tépi, cibálja, Ez az élet melódiája. Ez a fekete zongora. Fejem zúgása, szemem könnye, Tornázó vágyaim tora, Ez mind, mind: ez a zongora. Boros, bolond szívemnek vére kiömlik az ő ütemére, Ez a fekete zongora.” Ez bizony paradigmátikus tisztaságú szimbólum, leolvasható róla a szimbólum (vagy legalábbis annak egyik alapesete) mibenléte. S erre ráerősít Ignotusnak az idézetet követő és kommentáló híressé-hírhedtté lett paradoxona: „Akasszanak fel, ha értem. De akasszanak fel, ha hat-hét irodalomban, melyet nyelvtudással megközelíthetni: sok vers akad ilyen egész értelmű, ilyen mellet és elmét betöltően teljes kicsengésű.” (Ignotus 1908: 2.)

Hogy ez a szimbólum s ignotusi értelmezése milyen hatástörténeti karriert futott be a magyar irodalomban, külön kérdés, s most másodlagos. Egy valamit érdemes kiemelni belőle, pontosabban: annak két oldalát. Egyrészt: Ignotus azt írta, „Akasszanak fel, ha értem”, de ‚valamit’ mégis ‚értett’ belőle, mert paradoxona másik pólusát anélkül nem tudta volna

megfogalmazni. A paradoxon, mint gondolatalakzat itt a szimbólumhoz való poentírozó, de *természetes* viszonyulás: az ‚érthetlenség’ és az ‚értés’ egyszerre való jelzése. Ady maga viszont ‚tudta’, hogy ő igenis kimondott valami lényegeset, valami olyasmit, amit ő, a maga megszólalásán belül ‚érthetőnek’ is tartott. Ezért nehezményezte, hogy Ignotus az ‚érthetlenség” stigmáját ragasztotta rá. (Azaz Ady, a maga szempontjából joggal, megsértődött, mert bár Ignotus egyáltalán nem stigmatizálta, csak az ‚érthetlenség/értés’ dimenziójába helyezte a verset – a paradoxon az egykori olvasók többsége számára csakugyan túlzottan finom megközelítés volt. Ignotus értelmezése ugyanis, ismeretani szempontból, maga is „csak” szimbólum-funkciójú, és ezért sok olvasó csak azt értette ki belőle, ami egyezett saját olvasói preferenciáival az Ady-vers ‚érthetlenségéről’. S a paradoxon egyik pólu-

sa ebben megerősítette őket.) Azaz a ‚fekete zongora’ s annak ignotusi interpretációja egyszerre hívja föl a figyelmet a szimbólum teljesítőképességére és inhe-rens történeti korlátaira. A szimbólum, mint ismeret lezárhatatlan, maradéktalanul – s egyértelműen – meg-nem magyarázható, de valamit elindít az explicit tu-dás felé vezető úton.

A lényeg: amikor Ignotus a szimbolikáról szóló ana-litikus értelmezésre akarta rávenni Freudot, voltaké-pen ilyen – rejtélyes – fenomének megértéséhez remélt segítséget kapni. Holott, ha önmagára, Ady-értelme-zése kapcsán is reflektálni tudott vagy akart volna, el-méletileg is előrébb vitte volna a szimbólumok mi-benlétének megismerését.

Egy biztos, az implicit tudásból az explicit tudás fé-lé haladó folyamat szimbólumalkotások sorozatának megszakíthatatlan kontinuumuma. ■ ■ ■

IRODALOM

- Ignotus (Hugó) 1908: Ady Endre. *Magyar Hírlap*, jan. 14. 1–2.
- Ignotus (Hugó) 1914: Olvasás közben. A lélek, amint hazajár. *Világ*, febr. 8. 1–4.
- Ignotus (Hugó) 1969: *Ignotus válogatott írásai*. Vál., szerk., az előszót írta Komlós Aladár. Bp.: Szé-pirodalmi
- Leibniz, Gottfried Wilhelm 1930: *Újabb vizsgálódások az emberi értelemről*. Ford. Rácz Lajos. Bp.: MTA
- Lipps, Theodor 1883: *Die Grundtatsachen des Seelenle-bens*. Bonn: Cohen
- Pór Péter 2013: *Tornyok és tárnák*. Tanulmányok a köl-tői teremtés alakzatairól. Bp.: Pesti Kalligram Kft.
- Róheim Géza 1926: Psyche és társadalom. *Századunk*, 2. sz. 115–125.
- Róheim Géza 1984: *A bűvös tükör*. Vál., sajtó alá rend., az utószót s a jegyzeteket írta Verebélyi Kincső. Bp.: Magvető
- Szívós Mihály 2017: *Fordulópontok a hallgatóságos tudás és a tudattalan felfedezés-történetében. A hallga-tóságos tudás általános elmélete*. Bp.: Magyar Sze-miotikai Társaság–Loisir Könyvkiadó
- Vezér Erzsébet 1983: Ignotus levelezéséből. *Kritika*, 11. sz. 23–26.
- Vigotszkj, Lev 1968: *Művészetpszichológia*. Bp.: Kossuth

Lengyel András (Békéscsaba, 1950): irodalomtörténész, Szegeden él. Kutatási területe a 20. századi magyar irodalom- és műve-lődéstörténet, időnként visszanyúlva a 19. század végéhez is. Megközelítésére a filológiai és gondolkodástörténeti szempontok kombinálása jellemző. Számos könyv szerzője, legújabb kötete (marginalitástörténeti tárgyú írásai egy gyűjteménye) 2016-ban jelent meg, egy újabb kötete pedig 2017-ben. Déry-, Tömörkény- és Komlós Aladár-díjas. Újabbban Ignotus Hugó életművét kutatja, de elsősorban ma is József Attila-kutató (akit persze pályája során sok másféle alkotó is foglalkoztatott, Kosztolányitól Németh Andor-on át Cholnoky Viktorig). A Szeged-kutatásban is letette névjegyét.